

Συνοδευτικό υλικό κεφαλαίου 15 «Πολιτισμικά στερεότυπα, κοινωνικές και οικονομικές αντανάκλασεις»

Στο σημείο αυτό παρατίθεται ένα σύντομο χρονολόγιο των κρίσεων εξωγενούς (Α) και ενδογενούς (Β) προελεύσεως για την ελληνική οικονομία από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως σήμερα (1831-2009). Παρατίθενται σύντομα σχόλια και βιβλιογραφικές αναφορές, τα οποία είχαν την καλοσύνη να συντάξουν για τις ανάγκες της εργασίας αυτής οι Μ. Ρηγίνος (Αν. Καθ. ΕΚΠΑ) και Γ. Προγουλάκης (Επιστημονικός Συνεργάτης ΤΟΕ ΕΚΠΑ).

Πίνακας 15.1 Περίοδος 1831-1878

Έτος	Εξωγενής προέλευση (Α)	Ενδογενής προέλευσης (Β)
1831		Δολοφονία Κυβερνήτη Ελλάδας, Καποδίστρια (B1)
1836	Αγγλοαμερικανική χρηματιστηριακή κρίση (A1)	
1837		
1847	Αγροτική κρίση και φούσκα των σιδηροδρόμων (A2)	
1848	Επαναστάσεις στη Γαλλία, Γερμανία και Αυστρία (A3)	Πρώτη αναγκαστική κυκλοφορία της δραχμής (B2)
1854	Πόλεμος Κριμαίας (A4)	Κατοχή του Πειραιά από τους Αγγλογάλλους (B3)
1855		
1856		
1857		
1862		Πτώση του Όθωνα (B4)
1866		Κρητική εξέγερση (1866-68) – Ανατίναξη της Μονής του Αρκαδίου, 1866 (B5)
1867		
1868		Δεύτερη αναγκαστική κυκλοφορία της δραχμής (B6)
1870		Σφαγή στο Δήλεσι και διαθνής διασυρμός της χώρας (B7)
1873	Χρηματοπιστωτική κρίση στην Αγγλία, Ιταλία και Γερμανία (A5)	Λαυρεωτικά (B8)
1876	Ρωσσοτουρκικός πόλεμος – πτώχευση της Αιγύπτου: 1878 (A6)	1877: Τρίτη αναγκαστική κυκλοφορία – Ύφεση στα εμπορικά κέντρα της χώρας, ιδιαίτερα στην Ερμούπολη (B9)
1877		

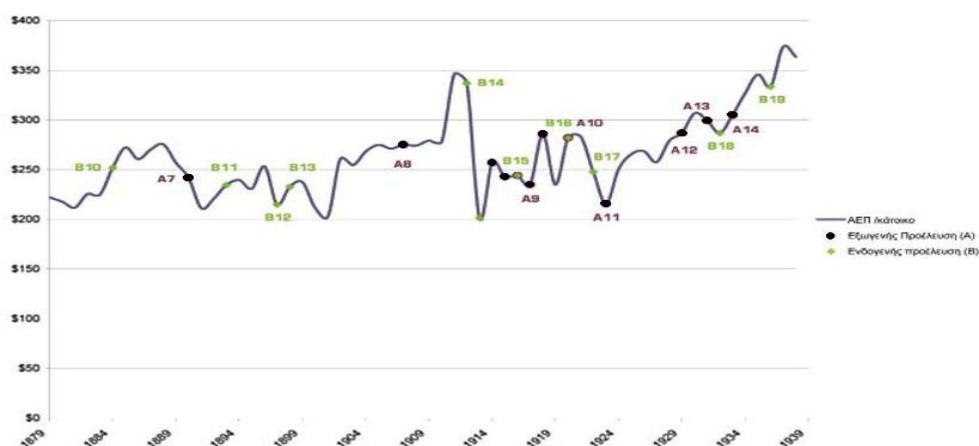
Διάγραμμα 15.4.1 Αρνητικά επεισόδια στην ελληνική οικονομία και κοινωνία: 1831-1878

Πίνακας 15.2 Περίοδος 1879-1938

Έτος	Εξωγενής προέλευση (A)	Ενδογενής προέλευση (B)
1884		Οικονομική κρίση που συνδυάζει όψεις κρίσεων παλαιού τύπου (κακή συγκομιδή) και στοιχεία κρίσεων καπιταλιστικού τύπου (χρηματιστηριακή και πιστωτική κρίση). Η πρώτη κρίση νέου τύπου στην Ελλάδα (B10)
1890	Πτώχευση Αργεντινής – κρίση Baring (A7)	
1893		Πτώχευση – κρίση των εξαγωγών σταφίδας – υποτίμηση της δραχμής (B11)
1897		Ήττα στον πόλεμο κατά της Οθωμανικής αυτοκρατορίας (B12)
1898		Υποχρέωση καταβολής αποζημιώσεων – Διεθνής οικονομικός έλεγχος (B13)
1907	Χρηματιστηριακή και πιστωτική κρίση στη Νέα Υόρκη (A8)	
1912		Βαλκανικοί πόλεμοι (B14)
1913		
1914	Α' Παγκόσμιος Πόλεμος (A9)	
1915		
1916		Το αποκορύφωμα του εθνικού διχασμού: η Ελλάδα χωρίζεται στα δύο, με την βασιλική κυβέρνηση στην Αθήνα και την βενιζελική στη Θεσσαλονίκη (B15)
1917		
1918		
1920	Πτώση των χρηματιστηρίων Νέας Υόρκης και Λονδίνου (A10)	Οι μεγάλες δυνάμεις επιβάλουν οικονομικό αποκλεισμό στην Ελλάδα. Υποτίμηση της δραχμής (B16)
1922		Μικρασιατική καταστροφή και 1 ^ο αναγκαστικό δάνειο (B17)
1923	Υπερπληθωρισμός στην Γερμανία (A11)	
1929	Κατάρρευση του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης (A12)	
1931	Η Βρετανία εγκαταλείπει τον «Χρυσό Κανόνα» - χρεοκοπίες τραπεζών σε Αυστρία και Γερμανία (A13)	
1932		Εγκατάλειψη του «Χρυσού Κανόνα» - χρεοκοπία – περιορισμός των εισαγωγών και προσπάθεια σταθεροποίησης του νομίσματος (B18)
1933	Οι ΗΠΑ εγκαταλείπουν τον «Χρυσό Κανόνα» (A14)	
1936		Δικτατορία του Μεταξά με εντολή του βασιλιά Γεωργίου Β' (B19)

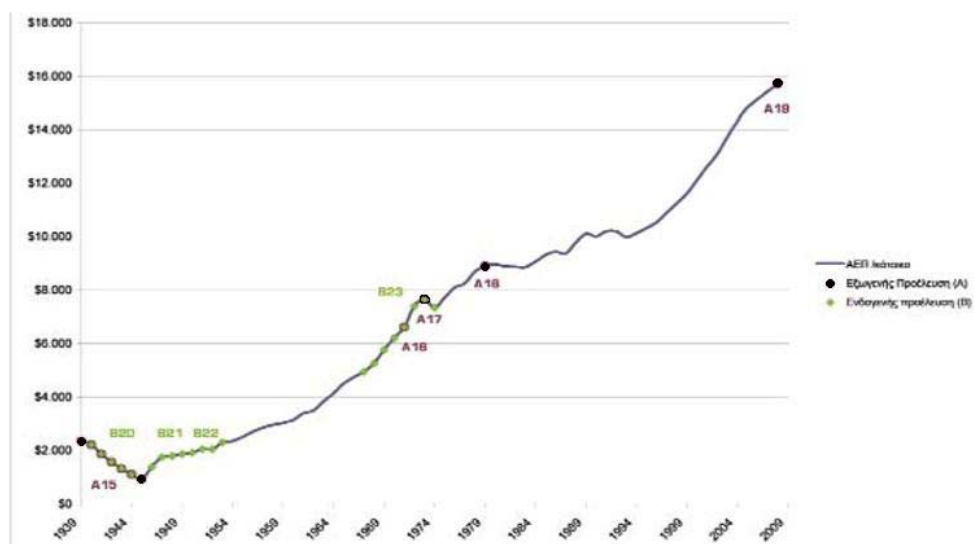
Διάγραμμα 15.4.2 Τα μείζονα αρνητικά επεισόδια στην ελληνική οικονομία και κοινωνία: 1879 – 1938

Πίνακας 15.3 Περίοδος 1939 – 2008

Έτος	Εξωγενής προέλευση (Α)	Ενδογενής προέλευση (Β)
1939	Β' Παγκόσμιος Πόλεμος (Α15)	Ο πόλεμος του '40 – Κατοχή (Β20)
1940		
1941		
1942		
1943		
1944		
1945		
1947	Συνεχείς υποτιμήσεις της δραχμής – Η χρυσή λίρα παίζει το ρόλο εθνικού νομίσματος, ενώ η δραχμή περιορίζεται στις μικροσυναλλαγές (Β21) – 1946-1949: Εμφύλιος πόλεμος (Β22)	
1948		
1949		
1950		
1951		
1952		
1953		
1967	Δικτατορία (Β23)	
1968		
1969		
1970		
1971		Υποτίμηση του δολαρίου – Τέλος της εποχής του Bretton – Woods (Α16)
1972		
1973		Πρώτη πετρελαϊκή κρίση (Α17)
1974	Δεύτερη πετρελαϊκή κρίση (Α18)	
1979		
2008		Χρηματοπιστωτική κρίση (Α19)

Διάγραμμα 15.4.3 Τα μείζονα αρνητικά επεισόδια στην ελληνική οικονομία και κοινωνία: 1939-2008

ΚΡΙΣΕΙΣ ΕΞΩΓΕΝΟΥΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ

Για τον διεθνή περίγυρο βλέπε Ch. Kindleberger (1993), σελ. 10 – 16. Για ένα χρονολόγιο, που επικεντρώνει στην αμερικανική αγορά στο Ch. Finch (2001).

A1 Αγγλοαμερικανική χρηματιστηριακή κρίση (1836 – 1837) που οφείλεται στην αστάθεια του τραπεζικού συστήματος (Sobel, 1999, σελ. 32).

A2 Αγροτική κρίση και φούσκα σιδηροδρόμων: Η κρίση των ετών 1847 – 1848 στην Ευρώπη συνδυάζει στοιχεία της κρίσης παλαιού και νέου τύπου. Παλαιού τύπου: πτώση της αγροτικής παραγωγής, αύξηση των τιμών των ειδών διατροφής, μείωση της ζήτησης για τα βιομηχανικά – βιοτεχνικά προϊόντα, γενίκευση της ύφεσης σε ολόκληρη την οικονομία. Νέου τύπου: υπερεπένδυση στους σιδηροδρόμους και στην συνέχεια κατάρρευση των τιμών των μετοχών.

Για την αγροτική κρίση βλέπε E. Labrousse (1992, σ. 185).

A3 Επαναστάσεις σε Γαλλία, Γερμανία και Αυστρία. Βλέπε Hobsbawm (1990, σ. 150).

A4 Πόλεμος Κριμαίας (βλέπε και **B3**)

A5 Χρηματοπιστωτική κρίση σε Αγγλία, Ιταλία και Γερμανία. Η κρίση είναι κυρίως αμερικάνικη και σχετίζεται με την πτώση των «βαρόνων» των σιδηροδρόμων (Geisst, 2004, σελ. 74)

A6 Ρωσοτουρκικός πόλεμος - Πτώχευση της Αιγύπτου: Ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος έληξε το 1979 με το Συνέδριο του Βερολίνου. Το κυριότερο αποτέλεσμα για την Ελλάδα ήταν ότι, μετά από συνεχείς διαβουλεύσεις, προσάρτησε την Θεσσαλία και μέρος της Ηπείρου, το 1881 (Κωφός, 1977, σελ 353). Δεν αποτέλεσε αρνητικό γεγονός.

A7 Πτώχευση Αργεντινής - κρίση Baring. Η κρίση ξέσπασε όταν οι Τράπεζα Baring, ανάδοχος αργεντινών ομολόγων, απέτυχε να τα τοποθετήσει στις διεθνείς αγορές, αντιμετώπισε το φάσμα της χρεοκοπίας, και σώθηκε χάρη στην παρέμβαση της βρετανικής κυβέρνησης. Ήταν η πρώτη φορά που η αγγλική κυβέρνηση παρενέβη για να σώσει μια τράπεζα από τον κίνδυνο της χρεοκοπίας: (Kindleberger, 1993, σελ. 163 και Finch, 2001, σελ. 346).

A8 Χρηματιστηριακή και πιστωτική κρίση στη Νέα Υόρκη. Χειραγώγηση μετοχών από τον J. P. Morgan και οι επακόλουθες χρεοκοπίες. Αυτή η κρίση οδήγησε την κυβέρνηση να κινηθεί για την δημιουργία του Federal Reserve system (Sobel, 1999, σελ. 297)

A9 Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος: Στην διάρκεια του πολέμου ευρωπαϊκά κεφάλαια καταφεύγουν στις ΗΠΑ, οι οποίες δανείζουν τους ευρωπαίους συμμάχους τους (Finch, 2001, σελ. 347)

A10 Πτώση των χρηματιστηρίων Νέας Υόρκης και Λονδίνου. Αναφέρεται από τον Kindleberger (1993), σ. 16.

A11 Υπερπληθωρισμός στην Γερμανία: Κάτω από την πίεση των αναγκών για την εξόφληση των πολεμικών επανορθώσεων, και το πολιτικό χάος στο οποίο βρίσκεται η χώρα, η κυβέρνηση της Γερμανίας τυπώνει μεγάλες ποσότητες χρήματος με αποτέλεσμα τον υπερπληθωρισμό. Τον Νοέμβριο 1923 χρειαζόταν 4 τρισεκατομμύρια μάρκα για 1 δολάριο (Kindleberger, 1993, 301).

A12 Κατάρρευση του χρηματιστηρίου Νέας Υόρκης (28/10/1929). Μια συνοπτική βιβλιογραφία για την Μεγάλη Ύφεση στο P. Temin (2003).

A13 – A14: Η Βρετανία (1931) και οι ΗΠΑ (1933) εγκαταλείπουν τον «Χρυσό Κανόνα»: Στον «κανόνα χρυσού» και τα προβλήματα που δημιούργησε για την έξοδο από την κρίση του 1929 αναφέρεται ο B. Eichengreen (1995).

A15 Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος: Στην διάρκεια του πολέμου, και προκειμένου να αποφευχθεί η κρίση δανεισμού που είχε ακολουθήσει τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι ευρωπαίοι σύμμαχοι δανείζονται από τις ΗΠΑ όπλα και άλλα αγαθά με βάση τον νόμο περί δανεισμού, υποθέτοντας ότι μετά την νίκη θα μπορέσουν να επιστρέψουν τα είδη που τους έχουν παρασχεθεί. Η αξία των ποσών που δανείστηκαν (50 δις \$) ήταν μεγαλύτερη από το σύνολο των κυβερνητικών δαπανών μεταξύ 1933-39 (Hughes, 2000, σελ. 503)

A16 Υποτίμηση του δολαρίου - Τέλος της εποχής του Bretton-Woods: Τον Αύγουστο 1971 η κυβέρνηση των ΗΠΑ καταργεί την μετατρεψιμότητα του δολαρίου σε χρυσό (1 ουγκιά = 35 \$), και δύο χρόνια αργότερα η συνθήκη του Bretton-Woods, που προέβλεπε

σταθερή ισοτιμία μεταξύ των νομισμάτων, καταργείται. Καλώς ήρθατε στον κόσμο των κυμαινόμενων ισοτιμιών (Eichengreen 2007, σελ. 242).

A17 Πρώτη Πετρελαϊκή Κρίση: Η ύψωση της τιμής του πετρελαίου από τις παραγωγές χώρες προκάλεσε μια πτώση, κατά 2% περίπου, του ΑΕΠ στις χώρες του ΟΟΣΑ, και μια παγκόσμια αναδιανομή του πλούτου (Aldcroft, 2007, σελ. 326). Σύμφωνα με τον Κωστή (Κωστής, 1997, σελ. 134), η δεύτερη «έδωσε την χαριστική βολή στην ελληνική οικονομία».

ΚΡΙΣΕΙΣ ΕΝΔΟΓΕΝΟΥΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ

B1 Η δολοφονία του Καποδίστρια από την μανιάτικη οικογένεια των Μαυρομιχαλέων οφείλεται στην ρήξη του κυβερνήτη με τις ένοπλες τοπικές εξουσίες που είχαν καταστεί πανίσχυρες στην διάρκεια του πολέμου της ανεξαρτησίας. Η προσπάθεια επιβολής του κράτους στα αυτόνομα φέουδα της Μάνης οδήγησε στην ρήξη και την δολοφονία του (Λούκος, 1984).

B2 Πρώτη αναγκαστική κυκλοφορία της δραχμής: Το έτος 1848 υπήρξε το πρώτον έτος δοκιμασίας δια την Εθνικήν της Ελλάδος Τράπεζαν. Η δεινή λαίλαψ ιδεών και η επαναστατική θύελλα, αίτινες συνετάραξαν τους λαούς της Ευρώπης κατά το έτος τούτο και διεσάλευσαν τας βάσεις παντός καθεστώτος, επόμενον ήτο να προκαλέσωσιν οικονομικήν κρίσιν και να συγκλονήσωσι την δημοσίαν πίστιν. Εντεύθεν εις δεινήν ευρέθη αμηχανίαν και το μόλις αναγεννώμενον εμπόριον της Ελλάδος, εις ό αίφνης εστείρευσεν η πηγή των εξωτερικών πιστώσεων (Βαλαωρίτης, 1988, σελ. 9).

Η Τράπεζα ηδυνήθη (...) να επαναλάβη την εξαργύρωσιν των τραπεζικών αυτής γραμματίων από 16 Δεκεμβρίου 1849 (Βαλαωρίτης, 1988, σελ. 23)¹, (Σακελλαρόπουλος, τ. Β', σελ. 13).

B3 Κατοχή του Πειραιά από τους Αγγλογάλλους: Στα πλαίσια του Κριμαϊκού πολέμου (Οθωμανική Αυτοκρατορία, Γαλλία και Αγγλία από την μια πλευρά, Ρωσία από την άλλη) η ελληνική κυβέρνηση προκάλεσε μια σειρά από εξεγέρσεις στις νότιες οθωμανικές περιοχές. Οι σύμμαχοι σε μια προσπάθεια να εκβιάσουν την ουδετερότητα της χώρας προέβησαν στον ναυτικό της αποκλεισμό και την κατάληψη του Πειραιά, που έληξε τρία χρόνια αργότερα (Στ. Παπαδόπουλος, 1977, σ. 165).

B4 Σύγκρουση του Όθωνα με τους πολιτικούς της χώρας, αλλά και με την κοινή γνώμη («Σκιαδικά»). Παρά την καταστολή των ταραχών, ο Όθων φεύγει από την Ελλάδα και την θέση του παίρνει ο Γεώργιος Α' (Οδ. Δημητρακόπουλος, 1977, σ. 187).

B5 Η Μεγάλη Κρητική Επανάσταση κατεστάλη από τον οθωμανικό στρατό, παρά τις πράξεις αυτοθυσίας των αγωνιστών της (ανατίναξη της Μονής του Αρκαδίου, 1866) μετά από δύο χρόνια το 1868. Με τα γεγονότα της Κρήτης σχετίζεται το αμέσως επόμενο (Ι. Διαμαντούρος, 1977, 253).

¹ Η πρώτη αναγκαστική κυκλοφορία είχε επιβληθεί στις 4 Απριλίου 1848.

B6 Δεύτερη αναγκαστική κυκλοφορία: Η δεύτερη αναγκαστική κυκλοφορία (1868 – 1870) επεβλήθη λόγω των δημοσιονομικών αναγκών του κράτους, που προήλθαν εν μέρει από την κρητική επανάσταση, και επέβαλλαν την δανειοδότησή του από την Εθνική (Βαλαωρίτης, 1988, σελ. 45 και 55)

B7 Σφαγή στο Δήλεσι και διεθνής διασυρμός της χώρας: Η ληστεία ήταν, όλο τον 19ο αιώνα, ενδημικό φαινόμενο στην ύπαιθρο. Το 1870 απήχθησαν από ληστές, στο Δήλεσι, τρεις Άγγλοι περιηγητές που στην συνέχεια, όταν δεν τους καταβλήθηκαν τα απαιτούμενα λύτρα, σφαγιάσθηκαν. Το γεγονός είχε σαν συνέπεια τον διεθνή διασυρμό της χώρας (Κολιόπουλος, 1988, 148)

B8 Το Λαυρεωτικό Ζήτημα ήταν μια διένεξη μεταξύ του ελληνικού κράτους και της Ιταλογαλλικής εταιρείας *Ilarion Rou & Sia*, η οποία έλαβε διεθνείς διαστάσεις λόγω της αναμείξεως των ξένων κυβερνήσεων. Το ζήτημα προέκυψε όταν η ελληνική κυβέρνηση αμφισβήτησε τα δικαιώματα της εταιρείας επί των «εκβολάδων», επί των μεταλλούχων δηλαδή σωμάτων που ευρίσκοντο στην επιφάνεια της περιοχής που της είχε παραχωρηθεί για εκμετάλλευση, υποστηρίζοντας ότι η σύμβαση έδινε στην εταιρεία μόνο το δικαίωμα εκμετάλλευσης του υπεδάφους. Υποτίθεται ότι οι εκβολάδες περιείχαν σημαντικές ποσότητες χρυσού, και «οι έλληνες εκολύμβων εις φανταστικόν ωκεανόν εκατομμυρίων» (Πλατανόπουλος, 1976, σελ. 15). Τελικά την εταιρεία εξαγόρασε το 1873 ο Συγγρός, ιδρύοντας στην θέση της την *Εταιρεία των Μεταλλουργείων του Λαυρίου* (Πλατανόπουλος, 1976, σελ. 19). Το παιγνίδι με τα «Λαύρια» αποτελεί την πρώτη φούσκα του ελληνικού χρηματιστηρίου, πριν καν αυτό ιδρυθεί.

B9 Τρίτη αναγκαστική κυκλοφορία - Ύφεση στα εμπορικά κέντρα της χώρας (ιδιαίτερα στην Ερμούπολη): Η τρίτη αναγκαστική κυκλοφορία οφείλεται στην ανάγκη χρηματοδότησης της πολεμικής προετοιμασίας, ενόψει πιθανού νέου ελληνο-τουρκικού πολέμου (Βαλαωρίτης, 1988, σελ. 70)

B10 Η πρώτη κρίση νέου τύπου στην Ελλάδα: Ο Βαλαωρίτης μιλά για την «από δευτέρας εξαμηνίας 1883 εκραγείσα εμπορική και βιομηχανική κρίση», που έκανε αδύνατη την άρση της αναγκαστικής κυκλοφορίας (Βαλαωρίτης, 1988, σελ. 92)

B11 Πτώχευση - Κρίση των εξαγωγών σταφίδας - Υποτίμηση της δραχμής: Για την χρεοκοπία αναφέρεται ο Βαλαωρίτης (1988, σελ. 131). Για την κρίση της σταφίδας, του

μοναδικού ουσιαστικά εξαγωγίμου προϊόντος του ελληνικού κράτους ο Πιζάνις (1988, σελ. 108).

B12 Ήττα στον πόλεμο κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Για τον «ατυχή» πόλεμο, που ανέδειξε όλη την ανοργανωσιά του στρατεύματος (Πικρός, 1977, σελ. 127).

B13 Υποχρέωση καταβολής αποζημιώσεων – Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος. Για τους όρους της συμφωνίας βλέπε Βαλαωρίτη (1988, σελ. 172).

B14 Ο Α΄ και ο Β΄ Βαλκανικός πόλεμος είχαν σαν αποτέλεσμα τον διπλασιασμό του ελληνικού κράτους, τόσο σε έκταση όσο και σε πληθυσμό. Για τα διπλωματικά και πολιτικά παρεπόμενα βλέπε Οικονόμου (1977, σελ. 289) και Σβολόπουλος (1977, σελ. 335)

B15 Εθνικός Διχασμός. Βλέπε Λεονταρίτη (1978, σελ. 18).

B16 Οι Μεγάλες Δυνάμεις επιβάλλουν οικονομικό αποκλεισμό στην Ελλάδα. Υποτίμηση της δραχμής: Με αφορμή το δημοψήφισμα που ενέκρινε την επιστροφή του φιλογερμανού βασιλιά Κωνσταντίνου, οι Μεγάλες δυνάμεις αποκλείουν την Ελλάδα από τις διεθνείς πιστώσεις. Για την αδυναμία εξωτερικού δανεισμού κατά την κρίσιμη περίοδο 1920-22: (Αλογοσκούφης και Λαζαρέτου, 2002, σελ. 133).

Με το αναγκαστικό δάνειο κόπηκαν στα δυο τα χαρτονομίσματα. Ο παλαιός κάτοχος έπαιρνε ένα καινούργιο μισής αξίας, και ομόλογα του δημοσίου τα οποία με τον πληθωρισμό που ακολούθησε την καταστροφή έχασαν κάθε αξία: (Τράπεζα της Ελλάδος, 33)

B17 Μικρασιατική Καταστροφή. Βλέπε Llellyn-Smith (2002).

B18 Εγκατάλειψη του κανόνα του χρυσού, χρεοκοπία, περιορισμός εισαγωγών και προσπάθεια σταθεροποίησης του νομίσματος: Βλέπε Αλογοσκούφη και Λαζαρέτου (2002, σελ. 144).

B19 Δικτατορία του Μεταξά με εντολή του βασιλιά Γεωργίου Β΄. Βλέπε Πετράκη (2006).

B20 Ο πόλεμος του 1940 – Κατοχή: Δεν υπάρχει μια ακριβής εκτίμηση για τις καταστροφές του πολέμου και της κατοχής, και ίσως οι αριθμοί που αναφέρονται να είναι υπερβολικοί. Ας μείνουμε σε ένα δείκτης: σύμφωνα με τις επίσημες πηγές, οι απώλειες σε οικοδομές φθάνουν σε 406 χιλιάδες, σχεδόν το $\frac{1}{4}$ του προπολεμικού οικοδομικού πλούτου (Μαγκριώτης, 1949, σελ. 130).

B21 Ανάμεσα στο 1944 και το 1953 γίνονται τέσσερις υποτιμήσεις της δραχμής (Τράπεζα της Ελλάδος, σελ. 237 και επόμενες).

B22 Εμφύλιος Πόλεμος: Αν η μικρασιατική εκστρατεία κόστισε 37 χιλιάδες νεκρούς και ο πόλεμος του '40 15 χιλιάδες, οι νεκροί του εμφύλιου, μόνο στην τελευταία φάση του, έφθασαν τις 40 χιλιάδες (Μαργαρίτης, 2000, σελ. 50). Το 1948, υπήρχαν πάνω από 800 χιλιάδες «συμμοριόπληκτοι» πρόσφυγες (Λαΐου, 1992).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Aldcroft, D. *Η ευρωπαϊκή οικονομία: 1914 – 2000*, Αθήνα 2007.
- Eichengreen, B. *Golden Fetters*, Oxford University Press 1995.
- Eichengreen, B. *The European Economy since 1945*, Princeton University Press, 2007.
- Finch, Ch. *In the Market*, Anneville Press 2001.
- Geisst, Ch. *Wall Street*, Oxford University Press 2004.
- Hobsbawm, E. *Η εποχή των επαναστάσεων: 1789 – 1848*, Αθήνα 1990.
- Hughes, J., L. Cain, *American Economic History*, Addison-Wesley 2003.
- Kindleberger, Ch. *A Financial History of Western Europe*, Oxford University Press 1993.
- Labrousse, E. “1848 – 1830 – 1789. Comment naissent les révolutions”, M. Magrairaz (ed.), *Histoire Economique, XVIIIe-XXe siècle*, Παρίσι 1992.
- Llellyn-Smith, M. *Το όραμα της Ιονίας*, Αθήνα 2002.
- Sobel, R. *Panic on Wall Street*, Beard Books, 1999.
- Temin, P. “The Great Depression”, *The Oxford Encyclopedia of Economic History*, Oxford 2003.
- Αλογοσκούφης, Γ., Σ. Λαζαρέτου, *Η δραχμή: από τον Φοίνικα στο Ευρώ*, Αθήνα 2002.
- Τράπεζα της Ελλάδος, *Τα πρώτα πενήντα χρόνια της Τραπέζης της Ελλάδος*, Αθήνα 1978.
- Βαλαωρίτης, Ι. *Ιστορία της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος (1842-1902)*, Αθήνα 1988.

Δημητρακόπουλος, Οδ. «Ο αντιδυναστικός αγώνας και η έξωση του Όθωνος», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΓ', Αθήνα, 1977.

Διαμαντούρου, Ι. «Η Κρητική Επανάσταση», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΓ', Αθήνα 1977.

Κολιόπουλος, Γ. *Ληστές*, Αθήνα 1988.

Κωστής, Κ. *Συνεργασία και ανταγωνισμός: τα 70 χρόνια της Ένωσης Ελληνικών Τραπεζών*, Αθήνα 1997.

Κωφός, Ε. «Η ανατολική κρίση, 1875 – 1878», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΓ', Αθήνα, 1977.

Λαΐου, Α. «Μετακινήσεις πληθυσμού στην ελληνική ύπαιθρο κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου», στο *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο*, Αθήνα 1992.

Λεονταρίτης, Γ. «Από το 1923 ως τη Μικρασιατική Καταστροφή», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΕ', Αθήνα, 1978.

Λούκος, Χρ. «Ενσωματώσεις: η περίπτωση των Μαυρομιχαλαίων», *Τα Ιστορικά*, τ. 2, 1984.

Μαγκριώτης, Δ. *Θυσίαι της Ελλάδος και εγκλήματα κατοχής*, Αθήνα 1949.

Μαργαρίτης, Γ. *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου*, Αθήνα 2000

Οικονόμου, Ν. «Ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΔ', Αθήνα, 1977.

Παπαδόπουλος, Στ. «Ο Κριμαϊκός Πόλεμος και ο Ελληνισμός», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΓ', Αθήνα, 1977.

Πετράκη, Μ. *Ο μύθος του Μεταξά*, Αθήνα 2006.

- Πιζάνις, Π. *Οικονομική ιστορία της ελληνικής σταφίδας: 1851 – 1912*, Αθήνα 1988.
- Πικρός, Ι. «Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΔ'. Αθήνα, 1977.
- Πλατανόπουλος, Μ. *Ιστορία του Χρηματιστηρίου Αξιών Αθηνών: 1876 – 1976*, Αθήνα 1976.
- Σακελλαρόπουλος, Θ. *Οι κρίσεις στην Ελλάδα 1830 – 1857*, Αθήνα 1994.
- Σβολόπουλος, Κ. «Ο Β' Βαλκανικός Πόλεμος», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΔ', Αθήνα, 1977.